

recensioner

In Space We Read Time. On The History of Civilization and Geopolitics. [Im Raume Lesen Wir Die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte Und Geopolitik] av **Karl Schlögel**, Bard Graduate Center, New York City: 2016, [Carl Hanser Verlag, München & Wien, 2003], 496 s. ISBN-13: 978-1-941792-08-7

Karl Schlögel är en av den tyska historievetenskapens förgrundsfigurer. Hans omfattande böcker behandlar ett socio-politiskt landskap mellan Berlin och Moskva, mellan upplysningstid och nutid, med många lärda utflykter i tidrummet. Hans bok *Im Raume lesen wir die Zeit*, ett citat ur Wagners Parsifal, förmedlat av geografen Friedrich Ratzel, gavs ut 2003 och har nu översatts till engelska. För att skriva på tyska är Schlögel ovanligt lättläst, och den engelska översättningen följer smidigt originalet.

Alexander von Humboldts vision, att omfatta världen, en resplan, är en utgångspunkt för boken. Resan är inte spikrak, snarare en samling essäer med tiden, rummet och ett antal livsöden, biografier, som gemensam nämnare. Vi får följa Walter Benjamins promenad till *Bibliothèque nationale* i Paris; hans bindning till platsen är trefaldig: platsen som inspiration, platsen som minne, och platsen där återtagandet av minnet kunde tas; biblioteket, arkivet. Med sin flanöristiska rumsbeskrivning i tiden är Benjamin är en av Schlögels hjältar. En annan är geografen Carl Ritter (1779–1859) som Schlögel ser som en möjlig inspiratör till Karl Marx (1818–

1883). Avsnittet *Global traffic* [Weltverkehr] inleds med Marx' och Engels' ord 1847–48 ur det kommunistiska manifestet rörande borgarklassens världshegemoni genom marknaderna. Manifestet fokuserar på klasserna, och rummet underförstås. Men Schlögel antyder att Marx som ung student i Berlin kan ha lyssnat till geografen Ritter, som i rumsliga termer skildrar samma tekno-ekonomiska förändring mot vad vi idag skulle kalla globalisering. Schlögel citerar ur Ritters geografibok från 1852 hur en välbelägen plats med modern teknologi kan nå inflytande över hela världen! Dåtidens globalisering var starkt knuten till imperialismen, världshandelns krävde politisk pålitliga stödtpunkter och plantageterritorier. Imperialism är också geografi, skriver Schlögel något lättvindigt, och ser kolonialismen som en kapitalismens planering utan motstånd eller hänsyn till objektens natur eller kultur.

Tidtabeller och adressböcker är enligt Schlögel en försummad källa till tidrummets förändring. Adressböcker karterar mänskliga landskap, men vi använder dem oftast bara för att leta fram läget för en utvald individ. De är hjälpskap, men de är mycket mer. Vi behöver dem för att rekonstruera livet i städer i tider och kulturer som inte längre existerar. Katalogernas innehåll är också en källa, vad som finns med och vad som utelämnas. Berlins adressbok för 1932: Företag från A – ålrökerier till Z – cylindersliperier. I riksdagsavdelningen samsas nazister, liberaler och kommunister. Samhällets hela formella organisation visas upp, en källa till sam-

hällsteorier för Karl Marx, Max Weber och Antonio Gramsci. En speciell och ödesdiger katalog är *Jüdisches Adressbuch* 1931 för Stor-Berlin. Det som ett år är en manifestation av tyska judars verksamhet och solidaritet med det tyska moderlandet, blir några korta år senare en lista över utrensade, tvångsförvisade och mördade. Av Berlins cirka 160 000 judar lyckades 90 000 utvandra, 55 000 mördades, 7 000 valde döden, runt 8 000 överlevde, mest genom "blandäktenskap", några få genom att gömma sig. 1943 utges Berlins adressbok för sista gången, nu naziförtyskad, utan ett spår av stadens materiella och mänskliga förstörelse. När adressboken återkommer 1947 är den präglad av krigsförstörelsen (Genomgångsläger, Avlusningsanstalter), ockupationsmakternas agenturer och de kommersiella verksamheterna (ruinrensning och engelsklektioner). Adressböckerna speglar i fortsättningen den geopolitiska uppdelningen av Berlin med dess paradoxer.

Tidtabeller har ignorerats av historikerna, men inte av allmänheten. De är inte bara tabeller och förteckningar utan en koreografi över en oändlig mängd samordnade manövrer och protokoll över rörelser utan vilka rutinerna för vår civilisation skulle stanna av. Den är inte bara en sammanställning av tidtabeller utan resultatet av lång process av samordning och avvägningar, ett utflöde av kollektivt förnuft i organisationen av samhällets rörelser. Den representerar den starkast möjliga sammanflätningen av tid och rum. Varje årgång av kommunikationsboken är en sorts historiebok och en redovisning av teknikens och geopolitikens ståndpunkt, men även av rummets ojämna konnektivitet över

tid. Baedeckers resehandböcker över Österrrike-Ungern är en ingång till Centraleuropa, Det gäller inte bara sevärdheter och kommunikationer utan även upplysningar om språk, tillgång till tidningar och nyttiga tips inför resan. Den visar även på ett kontaktterritorium, där Krakow, Wien och Abbazia (nutidens Opatija i Kroatien) var förbundna med effektiva nattåg. Numera vittnar ståtliga järnvägsstationer och hotell om ett kontaktnät som bröts upp av världskrigens gränsdragningar.

Kartan är en annan av Schlögels fokuseringar. Ett avsnitt som utgår från Jan Vermeer's målning *Geografen* (1669) handlar om kartor och kartografer samt dess samlare. Kartor reflekterar maktens försumsligande. Kartografikunskap är i sig en makt över rummets organisation, en överblick som underlättar strategi. Kartor spelade en avgörande roll vid Polens delningar på 1700-talet, vid fredskonferensen i Paris 1919, där president Wilson ligger på golvet på alla fyra över en stor karta, eller när Ribbentrop och Stalin den 28 september 1939 satte sina signaturer på den karta där Stalin dragit ett streck som avslutade Polens, och snart även de tre baltiska staternas självständighet. Sándor Radó, ungersk geograf, kartograf och kommunist, var den som förgäves sökte varna Stalin i februari och juni 1941 om tyska truppsammandragningar vid den nya östgränsen. I Sarajevo under belägring var kunskapen om terrängen genom karttillgång ovärderlig både för angripare och försvarare. "Civil geografi är nära och uppenbart knuten till militärgeografi, civil kartografi till militär kartografi, de är varandras biprodukter, och kan inte separeras."

Kartor är ofta föråldrade redan när de

trycks. Folket, nationerna, lär sig gränserna mot fienden. I Tyskland bildar 1871 en tidsgräns där *Putgers Historischer Schul-Atlas* blir riksligare för generationer, där tiden före var en svaghetsperiod med söndring, nu samlas symboler för det enade landet, bilder, sånger ("Memel-Maas, Etsch- Belt" etc.). Men med nazismen avslutas rumsrepresentationen av Tyskland som nationalstat. Redan efter Versailles startade den kartografiska representationen av tyskar över hela världen, territoriet minskade i betydelse till förmån för blodsband och jord. Tyskland var en torso. Etnografiska kartor, *Volkstum* blev viktigare än territoriemarkor, och de kom att användas av nazisterna under kriget för bedömning av insatser mot lokalbefolkningen, anpassade efter rasismens rangskala. Efter kriget återkom territoriemarkorna – nu i Västtyskland med "1937 års gränser" i tredelning Väst-, Öst ["Mittel"]) samt de förlorade områdena i öster som markerades som "tillfälligt under utländsk förvaltning".

Europa före och efter 1989–91 har olika territorier, ortnamn och verkligheter som speglas i kartor och atlasverk. Genom skolans nationaliserande indoktrinering har varje generation åbringats en mental karta som oftast avviker från "verkligheten" men även från föräldrarnas världsuppfattning. Sinnets landskap består av intryck, minnen, dofter. Mentala kartor utgör en radikalt subjektiv rumsuppfattning, exempelvis kvinnors uppfattning om kända respektive farliga ytor. "Hemma" är en plats vi först märker när vi förlorat den. Den tyska "Öst" är för tyskarna på samma gång ett "territorium av självförhåvelse och ångest". Ett foto visar en vägvisarskylt från Berlin på 50-talet med skyltar mot Königs-

berg och Danzig "über Dtsch. – Krone" 590 respektive 470 km, som om någon av orterna existerade som nåbara eller ens reella. Men platserna finns kvar i människors kartbilder.

Europakartan är fläckad av lidande. Men detta illustrerar också kartografins och geografins oförmåga att beskriva livets och dödens realiteter. Kartorna över begravningsplatser kan visa på dödens orter och deportationens vägar, men för att förstå måste vi läsa de överlevandes berättelser och rapporter över förflyttningar och platser. Europas begravningsplatser är dess avbild, i negativ: 1800-talets stensulpturer med den avlidnes stolta titlar. Efter 1914 krävdes nya arenor för det moderna dödandet. Men det Andra Världskriget lämnade med några undantag inte samma fält av räta stenar. Döden inträdde vid vägkanter, i stridsvagnsslag, på namnlösa fält eller i städernas brandstormar. Andra världskrigets gravar är antigen anonyma massgravar eller, med Paul Celans ord, graven i molnen, i röken av krematoriernas ugnar. Bevarade begravningsplatser är vittnen om fördrivningar och migration. På senare tid har etniskt rensade gravplatser restaurerats, rehabiliterade döda återfått sina gravstenar, och nedvärderade hjältar flyttats. Historia är en sorts kommunikation över tid, och gravarna är en av dess minnesplatser.

Kartbilden över världskrigen, särskilt över flyktingströmmarna, är alltid densamma: Ett porträtt av en värld i – ofrivillig – rörelse. Dess dominerande intryck är vilt överkorsande pilar med ursprung och destination eller flyktingläger. 1900-talet har kallats flyktingarnas århundrade. De stora folkbytena mellan det forna Osman-

ska Rikets ”muslimska” och ”kristna” delar samtidigt med evakueringen av bolsjevikuppens förlorare, de vita trupperna, båda med knutpunkt omkring Bosporen, deportering och flykt av miljoner under Nazitysklands uppgång och fall. Schlögel ser två sidor; ledarnas kalla organisationsplaner och de beträffades totala utsatthet. Ledarna avskydde förtidens blandning eller samlevande av språklig, religiös och kulturell olikhet och verkade för enhetlighet i tron på likformighetens uppslutning kring ett ideal, förkroppsligat av just ledaren. Men slutresultatet har blivit ett nytt Europa som delvis liknar det gamla; nu en blandning av de hemmavarande och inkommande, en ny blandning.

Återföreningen av Europa 1989 [sic!] skapade inte den perfektion som somliga förutspått eller hoppats på. Europa avgränsas och begränsas på samma gång. Polen ligger inom en timmas tågresa från Berlin, västtyskar upptäcker Krakow, Prag och Budapest efter att ha varit hemtama på Spaniens och Greklands stränder. Schlögel skriver [2003] att Sankt Petersburg kommer att återta sin roll som regionens metropol, att Helsingfors och Tallinn, Malmö och Rostock, Köpenhamn och Riga håller på att återuppta sina kontakter. Men synen på Europa utanför det egna landet har många aspekter av krigsminnen och andra erfarenheter, inte minst uppdelningen i ”öst” och ”väst”.

Med utgångspunkt i Berlinmurens fall menar Schlögel att vi hade lärt oss att historien nått sitt slut och att geografin hade upphört. Europa hade ersatts av öst och väst. Berlinmuren var inte bara en symbol, den var en implementation, en läxa. Gamla gränser har ersatts med nya, och

mera komplicerade. Läxa 2: Schlögel ser World Trade Centers som en metafor för kapitalismens lokalisering men även dess öppenhet, ett livsvillkor för den globaliserade ekonomin. Under rubriken *rumslig atropi: rummets försvinnande* invänder Schlögel att rummet inte försvinner trots kommunikationernas friktionslöshet. Däremot påpekar han historicismens övertag över spatialismen som problemformulering, och textens akademiska övertag över naturen och kartan. Det fanns en tid när tid och rum balanserade jämnt, Schlögel refererar till bröderna Humboldt, till Ritter och Ratzel, som brottades med relationen mellan natur och människa i rummet, medan samhällsvetare som Comte och Marx mer eller mindre ignorerade den fysiska omgivningens betydelse. Schlögel ser tiden efter Ritter som ett århundrade av ”rumsförnekande” eller snarare amnesi. I Ryssland dominerade klassmotsättningarna, territoriet betraktades som en storhet och överfördes i Lenins besatthet med klass i ett förnekande av rummet som en friktion, men detta gällde även förra sekelskiftets stora samhällsvetare, Durckheim, (Max) Weber, Simmel. (Schlögel underlåter här att nämna broder Weber, Alfred, som utvecklade en lokaliseringsteori för industrin). Men han påpekar även att 1800-talet blev en tid för en tillämpning av rummet, i form av upptäcktsresor, kolonialism och etnisk nationalism samt bildandet av institutioner för geografi vid universiteten. Mot slutet av århundradet uppstår även försök till en rummets politiska teori med de organismiska Ratzel och Kjellén och de militärstrategiskt orienterade Mahan och Mackinder.

I avsnittet *The German Case: Space*

as *Obsession* visar Schlögel hur rummet, *Der Raum*, förvisades från tysk diskurs efter krigsslutet. Hela vokabulären, med *Lebensraum* och *Geopolitik* som värsta exempel, blev tabu. Rummet försvann ut med det antinazistiska badvattnet. Men Schlögel påvisar att nazisternas främsta ideologiska begrepp inte var rum utan folk, ras och blod. Geopolitiken fanns som företeelse både i brittisk och tysk debatt före första världskriget, och efter dess slut fanns en consensus i Weimarrepubliken om Versaillesfredens orättvisor. "Geopolitiken var motståndslös när nazisterna använde den som täckmantel för sin rasistiska biopolitik". Det var inte Friedrich Ratzels livsrum, inte ens medlöparen, generalen och geografen Karl Haushofer som inspirerade Hitler utan idén om ett Europa styrt av en härskarras. I ett avsnitt *Horror vacui: The terrors of simultaneity* kåserar Schlögel över samtidigheten i rummet, att företeelser kan förekomma "intill" varandra i rummet. "Även de som är skeptiska mot "logik" av något slag måste erkänna att rummets logik är olika mot den logik som den historiska berättelsen baserar sig på, att den inte är konsekutiv (efterföljande) utan lateral (sidoordnad), inte linjär utan vad man kan kalla stereoskopisk." Med referens till geografen Edvard Soja påtalas svårigheten att i en text skildra rummet, medan en skildring (historia) följer en linje i tiden.

Efter rumsförnekelsen kommer till slut "the spatial turn". Schlögel ser omvändelsen nästan som ett paradigmskifte, ett nytt synsätt. Början ser han i den franska traditionen i Annales-skolan av sociologer och geografer, förnyad av Fernand Braudel och Henri Lefebvre och tolkad till marx-

ism av geografen David Harvey. Rummet uppmärksammades även av antropologer, filosofer som Bourdieu och av teoretiska sociologer som Anthony Giddens. Men avsnittet slutar i en fråga: hur kunde något så basalt [som rummet] falla i glömska? I *Cyberia: New Space, New Geopolitics* för Schlögel fram idéerna om en "kritisk geopolitik" som införlivar ett vidare koncept än rummet; kultur, associationer, kommunikation. Geografi ersätts av infografi, världen är ett cyberrum med New York som centrum, Cyberia är "en föreställd nation" av män(niskor), nättaktivister, en värld där rummet "tynar bort".

Synen från flygplansfönstret: "Som en atlas" – men utan politiska gränser. På Carl Ritters tid var denna blick ned på jorden i stort sett en omöjlighet, en teoretisk föreställning. Vi kan se jordens stora drag, men för att verkligen se landskapet måste vi komma närmre. Språkvetarna och sago-bröderna Grimm definierade landskap som det som man från en punkt kan uppfatta, "en socialt sammanhängande helhet". Landskap är inte politiskt definierat, det är flora, fauna, geografi, klimat, kultur, stämning. Men landskapsbegreppet är omstritt och mytologiserat och ideologiserat. Historiker är enligt Schlögel experter på kulturella former, och de läser landskapet som en palimpsest. Men kulturgeograferna läser landskapet som en helhet – det är inte en text utan ett teckensystem. Varje tidsålder lämnar ett lager. "Under våra fötter ligger ruiner, sediment, spillror." Med citat från arkeologen Hermann Aubin skriver han att landskapsbeskrivningen inte är en historisk landskapsgeografi enligt lager på lager, utan historiens geografi där förändringarna förklaras. Den tyska forsk-

ningen hamnade tyvärr i händerna på forskare som fascinerades av folk(-slag) som skapare av landskapet. Resultat blev en omformning av landskapets innehåll som slutade i avfolkning, nedbrända landskap och utrotningen av tyska byar och städer i Östeuropa.

Immanuel Kant säger: ”Inget begrepp utan åskådning, ingen åskådning utan begrepp.” Åskådning betyder här både att blicka och att bilda sig en uppfattning, begrepp är vårt förstånd. Kapitlet utformar sig till ett försvar för subjektiviteten gentemot den stelbenta traditionalismen. ”Om vi ändå hade några fler av Kolumbus, Carl Ritter och Alexander von Humboldt omkring oss och färre bokhållare och kontrollanter”. Han försvarar även det individuella och subjektiva mot vad han uppfattar som likgiltighet, apati, oförståndet hos de senfödda som inte varit inblandade. Schlögel drar en lans för ”åskådningen”, det genomtänkte betraktandet, man måste ”få objekten att tala”. Men det kräver en abstraktion, Schlögel nämner Max Webers begrepp specialisering, arbetsfördelning, hierarki etcetera. Alla dess begrepp har en rumslik dimension. Vi måste lära oss att se.

Hot places, cold places handlar om relationen mellan den byggda miljön och livet som levs inom den. Mycket liv levs i vad som kan kalla icke-platser, passager och tillfälliga utrymmen snarare än i de planerade strukturerna, det är där som ”things happen”, oväntade möten, kultur- och trafikrockar. Moskvaplatsen i Budapest tas som exempel. Det finns även icke-orter som för en kort tid blommar upp på världskartan av goda men oftast tragiska skäl; Verdun, Stalingrad. Schlögel medger att dikotomin mellan platser och icke-platser

är schematisk och tidsberoende – alla platser var en gång icke-platser. Storstaden är o(be)gripbar, metaforer som djungel eller prärie (Benjamin om Moskva) eller ett korallrev (Alfred Döblin). Men staden kan även ses som en samhällets strukturplan, en spegelbild av dess rumslika hierarki. Förutom beskrivningen ger kartan över staden den bästa förståelsen. Olika kartor visar olika aspekter, exempelvis genom namngivning och språkbruk, och ingen karta kan återge den verklighet som skapas av människornas dagliga verksamhet. Men stadskartorna är ”loggböcker för en forensisk upptäcktsfärd till områden där allt var förlorat och något ändå finns kvar”.

I staden finns trottoarer och hus, och båda får sitt avsnitt. Huset är i varje kultur hjärtat i en hel filosofi om boende, hemlöshet och utsatthet. Konstantin Paustovsky: ”Husens historia är ofta intressantare än människornas ... om man kunde samla ett hus historia i alla dess detaljer, följa alla som bodde i det, deras karaktärsdrag, beskriva händelserna i huset, skulle man få en samhällsroman kanske viktigare än en av Balzac.” Ett mycket speciellt hus beskrivs av Ruth von Mayenburg: Hotel Lux, Gorkigatan 10, härbärge för den Kommunistiska Internationalen. Inte bara en mängd namn ur världshistorien, även hotellets inrättningar och livsöden, med försvinnanden och föräldralösa barn. Husen och dess inre är miniatyrvärldar. Det är bara när dessa hotas av förintelse som vi inser att de håller vår värld samman.

Krajevedenie, regionkunskap och gradovedenie, stadskunskap, betraktades under 30-talet i Sovjetunionen som stats-hotande. Tidigare hade regionalgeografi

varit en del av regimens folkbildningssträvanden, och de omfattade även försöken att dokumentera den värld som försvunnit, den aristokratiska herrgården, den gammaldags bondbyn, de plundrade kyrkorna och bourgeoisins pyntade hem. Men framförallt dokumenterades arbetarklassens liv. Allt detta fick ett abrupt slut omkring 1930. Regionalstudierna ansågs nu borgerliga, onödiga och ta tid från utforskningen av landets ekonomiska exploatering. Forskarna sändes till arbetsläger. I ett samhälle för framtiden hade framtiden ingen plats.

American space: The poetics of the highway. Highwayen – Schlögel använder ordet även på tyska – är det amerikanska 1900-talets mest påfallande emblem, det som gjorde området till *Förenade Stater*. Motorvägen är också ett livssätt. När utlännningen väl har klarat ankomsten till USA ligger landet öppet utan hinder för den som har bil och pengar. Motorvägen är Amerikas puls.

Russian space: An essay in hermeneutics. Efter Sovjetunionens fall hade vi inget annat ord för dess efterföljare än det post-sovjetiska rummet. Men ordet rum (Raum, Space) är diffust och vagt. Ett territorium är däremot klart definierat. Den Ryska Federationen, ”ett samhälle i transformation” har analyserats ur olika aspekter, men sällan som ”det sovjetiska och post-sovjetiska rummets hermeneutik”. Sönderfallets uppenbara lätthet tycktes rättfärdiga dem som ansåg SSSR vara en artificiell och med våld skapad konstruktion, ett territorium utan rum. Vad som återstår är en återgång till ett ”ryskt rum”, som en fantasi och en realitet. Ur tysk synpunkt finns en rädsla att tala om ”*der Russische Raum*”,

uttrycket har kontaminerats av nationalsocialismen som såg det som ett expansionsområde, en del av ett tyskt *Lebensraum*. Ur rysk synpunkt är rummet en realitet, en del av landets storhet i dubbel bemärkelse, dess olikheter i klimat och livsförutsättningar, men även en anmärkningsvärd homogenitet över ytan i materiell kultur och i sättet att behandla och misshandla naturen. Den homogeniteten sträckte sig över hela Sovjetunionen. Nu faller den sönder i de ”nationaliserande” nya staterna. Men homogeniteten, den genomplanerade staten skapade sin motsats i det dagliga livet med köande, svarta marknader och barackstäder. Arkitekturens borglika skrytbyggen dolde en osäkerhet. Sovjetmakten såg sitt land som en belägrad fästning.

I avsnittet *Biography, curriculum vitae* citeras Walter Benjamin i *Berliner Chronik*: ”jag har funderat på att sätta ut livsrummet – bios – grafiskt på en karta”. Den skulle innehålla alla hans hållpunkter i staden. Biografier är historier av existenser i rörelse i rummet, mellan födelse och död. Platserna är ytor där utdöda generationer har ristat sina namn. Mot slutet av boken placerar Schlögel in Herodotos i Moskva och Benjamin i Los Angeles. Båda männen kan tyckas föråldrade, men de är föregångare som omfattare av hela världen. Rummet har kommit tillbaka (Edvard Soja) från den nisch den har varit förvisad till. Tillochmed geopolitikens nomenklatur har tagits tillbaka efter Haushofers nazityska missbruk. Historikerna kan medverka, efter att Ritter och Humboldt, Ratzel med flera sökte sammanföra disciplinerna. Nu, (2003) är det slut på den schematiska och döda geografismen, och en historievetenskap som blamerar sig i sin rumsliga och

kartografiska analfabetism. Nu är ”area studies” tillbaka, systemteoretiserandet ersätts av Henri Lefebvres ”produktion av samhällsrummet” och det sovjetiska systemet faller sönder utan att någon har undersökt dess motpol och oundvikliga resultat, planernas reella utfall. Schlögel återvänder till Moskva 1937 och till Adornos och Horkheimers dystra skildring av ”exilen i paradiset”, Los Angeles 1941–45 samt fantiserar om Walter Benjamins liv i samma ”drömmarnas stad”. Schlögel ser Benjamin som en utlöpare i kedjan Herodotos, Carl Ritter, Alexander von Humboldt och Friedrich Ratzel. Schlögel är ute efter ”the grand narrative”: Flanören i vetenskapens trädgård av rum och tid.

Schlögel är själv en flanör i tidens och rummets förtrollande värld. Hans huvudbudskap – snarare huvudupptäckt – är att tid och rum, disciplinerade som historia och geografi måste ses som en enhet. För en svensk geograf, och även för många svenska historiker är det ett äldre hjul som Schlögel har uppfunnit. Tidrummet, tingens, handlingarna och människornas biografi i förhållande till omgivningens öppenhet och låsningar har ju sedan

åtminstone 1970-talet definierats, beskrivits och diskuterats av Lundageografen och polyhistorn Torsten Hägerstrand (1916–2004), i en diskurs med historiker, sociologer och naturvetare, och med positiva och kritiska kommentarer av bland annat Anthony Giddens. Det är lite märkligt att tidsgeografen inte ens ägnas en kritisk granskning av Schlögel, som ändå vistats i Sverige (visserligen i Uppsala!). Det kan finnas orsaker: Hägerstrands innovativa studier omfattades begärligt av amerikanska geografer, men det var hans tidiga kvantitativa metodik ”The computatous Hagerstrand”, inte hans med tiden allt mer humanistiska definition av varat, en kombination av existentialism och strukturalism som användes i kampen för forskningsmedel. Hans skrev dessutom helst utanför den disciplinära rågången, och hans postuma verk, *Tillvaroväven*, (2009) får inte – och kan inte – översättas till engelska. Jag tror att Schlögel och Torsten Hägerstrand skulle ha haft mycket att säga varandra.

Thomas Lundén, emeritusprofessor i kulturgeografi vid Södertörns högskola.
E-post: thomas.lunden@sh.se